

PREDGOVOR

U suvremenome svijetu sve veće razmjene materijalnih i duhovnih dobara, sve razvijenijeg međusobnog saobraćanja potrebni su raznovrsni prijevodi u više smjerova. Kako bi zadovoljio takve potrebe, JLZ »Miroslav Krleža« poduzeo je izradbu Osmojezičnog enciklopedijskog rječnika (OER) s polaznim stupcem od oko 70 000 natuknica hrvatskog ili srpskog jezika, koje se prevode na sedam stranih jezika, što iznosi oko 600 000 leksičkih jedinica na svih osam jezika.

OER obuhvaća tri jezične skupine: slavensku (hrvatski ili srpski s ruskim), germansku (engleski i njemački), te romansku (francuski, talijanski, španjolski i latinski).

OER je zamišljen dvodijelno. Prvi dio sastoji se od polaznog stupca s prijevodima na strane jezike u nizu od pet knjiga, od kojih svaka sadržava oko 15 000 leksičkih jedinica osnovnog stupca ili oko 120 000 jedinica na stranim jezicima. Drugi dio, u obliku završne šeste knjige, sastoji se od apsolutnog abecednog kazala svih stranih jezika, čime se dobiva poseban i veoma upotrebljiv višejezični rječnik, koji je s pomoću odgovarajućih oznaka i uputnica povezan s prvim dijelom.

Radi primjerenog ubrzanja izradbe i što veće točnosti, OER se ostvaruje računalskom obradbom podataka u suradnji sa Sveučilišnim računskim centrom (SRCE) u Zagrebu.

Za izradbu osnovnog, polaznog stupca korišteno je prije svega gradivo iz izdanja JLZ »Miroslav Krleža«, te zavodske leksikografske dokumentacije, uz ispile iz standardnih izvora, kao što su rječnici JAZU i SANU i brojni strukovni priručnici s područja novije leksikografije u SFRJ. Uz zavodske stručnjake na izradbi OER sudjeluju i mnogobrojni vanjski suradnici, bilo kao prevoditelji, bilo kao urednici za pojedine jezike.

Natuknice polaznog stupca **hrvatskog ili srpskog jezika** radene su na temelju književno-jezičnog izraza u SR Hrvatskoj, sa zahvatima u raznovrsno i raznoslojno jezično blago, što bi sve trebalo omogućiti čitanje, razumijevanje i prevodenje tekstova nastalih barem u posljednjih stotinu godina i na širem području štokavskog narječja.

Rječnik koji se ne odriče povijesne dimenzije i šireg društvenog konteksta (jer obrađuje pojmove iz kulture, književnosti, znanosti i industrije, koji se u cijelosti ne mogu shvaćati bez stanovitih zahvata u jezičnu prošlost i izvanstandardnu upotrebu) nužno donosi i brojne arhaične, pokrajinske, dijalektalne i folklorne riječi i izričaje, uz neminovne strukovne internacionalizme i mnogobrojne pojmove iz svijeta sporta, zabave i medijske kulture.

Zbog različitih povijesnih, kulturnih i lingvističkih razloga naš jezik ima znatan postotak tudica i posuđenica koje se upotrebljavaju i za one pojmove za koje inače postoje domaće riječi. U količini od sedamdesetak tisuća riječi suvremenog jezika knjigâ, novinâ i javnog saobraćanja i do polovice riječi su raznorodne tudice. Neki su tudice i potrebne i nezamjenjive; druge se mogu zamijeniti i zamjenjuju se. OER bilježi sve tudice koje su u optjecaju. Ali zbog uštede prostora – da se izbjegnju nepotrebne dvostrukosti i pri prijevodima – i prema jezičnom standardu u SR Hrvatskoj, posve udomaćene ili nezamjenjive tudice izravno se prevode, a uz to se gdje je god moguće, donosi i domaća zamjena kao sinonim u zagradi; gdje pak postoji domaći izraz, upućuje se na nj; gdje obrađivana tudica ima više značenja, ona koja su nezamjenljiva domaćom riječju, izravno se prevode; dočim ondje gdje postoji prihvatljiva zamjena, upućuje se na nju. Time se dobiva na prostoru i daje stanovito

pravo građanstva domaćim riječima slavenskog podrijetla, koje su redovito shvatljivije i prihvatljivije od prosječno neprozirnih riječi inojezičnog podrijetla.

Obradba tuđica obavlja se jednim od ova četiri načina: 1) izravan prijevod (npr. *realizam, filozofija*); 2) izravna uputnica (*aneks* → *dodatak*, → *prilog*); 3) prijevod i uputnica (*aludirati* – *al* činiti *aluziju*, *b/* → *natuknuti*); 4) prijevod uz dubletu kao sinonim (*anemometar* /*vjetromjer*/).

Prikupljena građa nastoji se obraditi tako da se s najmanjim i najsažetijim mogućim grafičkim aparatom dobiva što više preciznih podataka. Polazni stupac (hrvatski ili srpski) zasnovan je opisno, bez jezičnih propisa. OER se predstavlja kao deskriptivni, a ne kao normativni rječnik. Usmjeren je na to da svojim opisom zahvati suvremeni jezik. To ga dakako ne lišava povijesne dimenzije, u koliko je povijest živo prisutna u izražajnosti našega vremena. To znači da su se morali obuhvatiti tekstovi, od školskih do znanstvenih, od preporodnih kalendara do modernih medija.

Trebalo je obuhvatiti: (1) razgovorni rječnik, do neke mjere čak i šatrovački; (2) sve pojmove osnovne nastave i pouke; (3) termine pojedinih struka, od tradicionalnih obrta do raketne tehnike, informatike i kibernetike, te vrlo razvijen pojmovnik pojedinih humanističkih područja (folkloristika, religija, pravo, politika, sociologija, filozofija).

Uključen je i velik broj osobnih imena i zemljopisnih naziva i pojmova, tako da se OER sastoji od: (a) temeljnog leksika; (b) iscrpnoga terminološkog glosara; (c) imenâ.

Tako se uspostavlja pojmovna tipologija u kojoj se uz novije internacionalizme i kovanice nalaze brojni balkanizmi, grecizmi, turcizmi, arabizmi, germanizmi i romanizmi, ali ne u smislu povijesnoga ili etimologijskoga rječnika, nego u smislu što obuhvatnijeg snimka uporabnog jezika u svijetu koji je sve više zahvaćen potrebom globalne komunikacije i informacije.

Tako zamišljen polazni stupac oblikuje se konačno tek u suprotstavljanju sa stupcima drugih sedam jezika, od ruskog do latinskog, pa se u tom kontrastivnom paralelizmu pokazuje obilje zajedničkih elemenata kojima je naš književni jezik povezan s globalnom cjelinom evropskoga izričaja, što danas funkcionira kao svjetski (posrijedi su tisuće europeizama koji su postali internacionalizmi), ali se također uočljivo pokazuju razlike, koje tvore njegovu povijesno izraslu specifičnost.

Uobičajena približnost u leksikografskoj obradbi ovdje se, zahvaljujući primjeni računala, svodi na minimum, a međuuputnice se moraju simetrično povezivati i poklapati u oba smjera.

Ruski jezik je prvi uz polazni stupac, kako bi se pokazala srodnost i povezanost slavenskog blaga u rječniku, naprama germanskoj i romanskoj jezičnoj skupini. Time se omogućuje lakše zamjećivanje i praćenje sličnosti i razlika između našeg i najvećeg slavenskog jezika, iz kojega potječe znatan broj starijih i novijih posuđenica. Postoje riječi stečene razvojem vlastite kulturne tradicije koje nije lako prenijeti u drugi jezik, a osobito su učestale u pojmovniku administracije, povijesnih ustanova, vjerske i vojne organizacije.

Slično je i s prevođenjem stilski obilježenih riječi i izričaja. Zbog naravi prijenosa, takve se označene riječi moraju često prevoditi s pomoću neutralnih. Uz to, velik dio frazema razvio se iz običajâ zavičajne sredine, pa ostaje nužno bez primjerenih zamjena u drugom jeziku. Samo semantička podudarnost preostaje kao krajnje rješenje, pri čemu se žrtvuje asocijativna slojevitost značenja.

Ruski je razvio znatne posebnosti i u sintaksi. Rekijsko uklapanje ruskih riječi u izričaje kakve zadaje polazni stupac moguće je mjestimice dosegnuti tek u uporabnim primjerima. Strukturne razlike dvaju slavenskih jezika česte su u atributnim izrazima. Za naše pridjeve ponekad nema primjerena oblika u ruskom. Stoga se mjestimice kao rješenje nudi genitiv odgovarajuće imenice. Slično se događa i s priložima, umanjenicama i uvećanicama. Ruski, naime, ostvaruje znatno manje priloških i augmentativnih izričaja, pa se za njih ponekad donose opisna rješenja. Umanjenice opet imaju u ruskom znatno veću proširenost, što im omogućuje drukčije mjesto u jezičnom sustavu, te pri izravnome prijevodu ponešto iskripljuje dotično značenje.

Engleski jezik uključuje i **američki**. Unatoč temeljnom jedinstvu između američkog i engleskog, koje je neosporno, gdje god je to potrebno, uobičajeno ili moguće, nastojali smo označiti i razliku između britanske (B) i američke (A) upotrebe.

Iako su veze između angloameričke jezične cjeline i našeg jezičnog kompleksa novijeg nadnevka, ipak su znatne (koliko god su jednosmjerne), pa srećemo danas u nas stotine i tisuće najrazličitijih posuđenica upravo iz engleskog jezika, što će svaki korisnik OER-a lako prepoznati, osobito u slučaju izravnih zamjena većine posuđenih tuđica. Naravno, leksikograf pri tome ne propisuje, nego opisuje, a gotovo nikad ne osuđuje, već samo označuje područja i razine značenja i upotrebe.

Stanovit broj riječi hrvatskog ili srpskog jezika, a i znatan broj tuđica (europeizama ili internacionalizama) razmjerno se lako prevode na engleski. To velikim dijelom vrijedi i za mnogobrojne moderne termine. Teškoće se redovito pojavljuju kad za pojmovnik našeg folklor, povijesti, regionalnih kultura, flore i faune, treba pružiti engleske ekvivalente. Tu su prevoditelji imali tri mogućnosti: (1) izravna jednočlana ili višečlana zamjena, (2) približna riječ ili izričaj (koji velikim dijelom pokrivaju značenje dane natuknice), (3) što sažetije opisno tumačenje. I pri prijevodu na engleski korištene su sve tri mogućnosti, s tim što su prevoditelji i urednici nastojali služiti se što manje trećom mogućnošću.

Odreden uvelike koncepcijom polaznog stupca, **njemački** ovdje donosi jezik »zlatne sredine«, u kojem su najvećim dijelom izostavljeni šatrovački izrazi, drastične psovke ili puki prostački izričaji, iako u načelu nije izbjegavan ni rječnik nižih uporabnih razina. Isto su tako u njemačkom, kao u ciljnom jeziku, izostavljene i posebnije gramatičke obavijesti osim onih koje su leksikografski najnužnije. Jedino se kod imenica naznačuje rod, a kod neupravnih glagola njihova rekcija s pomoću *jds* ili *jdm*. Ni njemački jezik nisu ovdje mogle mimoći one prevoditeljske teškoće na koje nailaze i ostali jezici: zbunjujuća višeznačnost pri prevodenju bez šireg konteksta, prijevodi tuđica koje su prividno iste ili slične a imaju različite sadržaje, značenja i upotrebu u dotičnim dvama jezicima.

Kako su pri prijevodu na njemački posrijedi dva jezika s veoma sličnom kulturnom i povijesnom pozadinom, stanovit broj civilizacijskih i tehničkih izraza prenose se iz jednoga jezika u drugi bez ikakve teškoće. Iznimka su, naravno, izrazito mjesni izrazi ili pojmovi vezani za drukčije kulturno ili životno područje, kao što je muslimansko ili mediteransko. U takvim slučajevima se češće objašnjavalo nego što se prevodilo.

Budući da su u natuknicama polaznog stupca označena područja upotrebe pojedinih riječi i izričaja, njihovi prijevodi u njemačkom stupcu nisu posebnije označivani. Dapače, čak i u slučaju izvornih regionalizama u posljednje se vrijeme izbjegavaju posebna označivanja, kako bi se omogućila što svrsishodnija upotreba svih riječi i izraza bez obzira na njihovo mjesto ili dijalektalno podrijetlo.

Pri prijevodu na **francuski jezik** držali smo se poretka kakav je uobičajen u francuskim rječnicima, idući od leksičkih elemenata razgovorne razine, pa preko pučkoga odnosno uličnog, do šatrovačkoga. Kako bismo upotpunili moguću ekvivalenciju, nismo prezali ni od riječi koje se u stilističkom pogledu smatraju vulgarnim ili opscenim. Kod onih naših riječi koje, kao takve ili nekom od svojih upotrebnih vrijednosti, pripadaju u stručno i znanstveno nazivlje, nastojali smo postići odgovarajuću upotrebnu podudarnost, što nije bilo uvijek moguće, osobito kad se radi o našoj zoologijskoj terminologiji kojoj nema ekvivalentne u francuskom.

S obzirom na različitost naše i francuske sintakse, mjestimično smo imali poteškoća s nalaženjem prijevodnih ekvivalenata za primjere. Zbog toga smo u takvim slučajevima ponudili uglavnom po dva rješenja: u prvome smo pokušali preslikati zadani model, dok smo u drugom nastojali biti bliži duhu francuskog jezika. Sličan smo postupak primijenili i pri obradbi frazeologije.

Upozoravamo na posebne gramatičke probleme u vezi s nekim toponimima. S jedne strane, mislimo na upotrebu, odnosno izostavljanje gramatičkog člana uz imena otokâ, planinâ, državâ i sl. Kako se to pitanje ne može riješiti rječnikom, upućujemo na gramatičke priručnike. S druge strane, u francuskom jeziku postoji kolebanje što se tiče gramatičkog roda imenâ gradova. Zato smo uz takve toponime stavili oznaku oba francuska

roda, s tim što ovdje napominjemo da, bez obzira na oblik imena, u upotrebi preteže ženski rod.

Iza klasičnih jezika, **talijanski** je svakako onaj jezik s kojim smo bili u dodiru već od ranog srednjeg vijeka. Mnogobrojne posudbenice (osobito u mediteranskom dijelu našeg naroda, povijesti i književnosti) nepobitno svjedoče o tome. Pri prijenosu takvog pojmovnika nema nekih većih prevoditeljskih teškoća; dapače, u tim se slučajevima samo nedvojbena opimjeruju i potvrđuju veze, posudbe, sličnosti ali i stanovite različnosti, kao na pr. u slučaju različite recepcije šireg mediteranskog ili evropskog kompleksa.

Kod prevođenja na talijanski jezik daje se suvremena leksička građa. To vrijedi i za prijevode frazeologije. Samo u posebnim slučajevima, kada je valjalo dati semantički adekvat za zastarjelu riječ, upotrebljava se i u prijevodu pokoji arhaizam.

Ako znanstvenih termina za stručne izraze iz područja botanike, zoologije, medicine itd. nema u talijanskom gnijezdu, čitalac će ih potražiti u latinskoj koloni.

Gramatički rod talijanskih imenica označen je s *m* odnosno *f*. Kod glagolskih poimeničenih infinitiva sâm član označava rod (npr. skakanje – *il saltare*).

Naglasak se na talijanskim riječima bilježi onda kad je njegova upotreba propisana pravopisnim pravilima, a to je: (a) u dvosložnim i višesložnim riječima koje su naglašene na posljednjem slogu, npr.: *la città* (grad), *altresi* (također), *il soprappiù* (višak); (b) u nekim jednosložnim riječima: *là* (tamo), *sì* (da), *più* (više), *il tè* (čaj).

Od velikih svjetskih jezika **španjolski** je po izravnim vezama jedan od najudaljenijih od našeg jezičnog i kulturnog kruga, jer između njega i naše književno-jezične cjeline nisu postojali neposredni doticaji kao s ostalim romanskim jezicima, iako stotine tisuća naših ljudi žive i djeluju na području španjolskog jezika, osobito u zemljama Latinske Amerike. Uz to, rasprostrtnost španjolskog na nekoliko kontinenata, s potpunim izostankom jedinstvenog jezičnog standarda, otežava rad prevoditeljima pri prijenosu naših jezičnih oblika i sadržaja na tako složeno i gotovo posve novo područje. Urednik za španjolski jezik (zajedno sa skupinom prevoditeljâ) ondje gdje nema izravnih zamjena za naše historicizme, folklorizme ili regionalizme, nastojao je navesti ili opisna tumačenja ili približne zamjene, navodeći španjolske riječi, primjere i izričaje iz svih relevantnih središta hispaniteta od Kastilije do Argentine, Meksika i Filipina. Sâm se po sebi razumije da se prevodilačka ekipa poslužila brojnim raspoloživim rječnicima, ispomažući se i dvojezičnim priručnicima s romanskog, germanskog i slavenskog područja, osobito u slučaju terminarija posebnih obrta, znanosti i tehnike. Kako bi se izbjegle moguće zabune i nepreciznosti (uvjetovane genetičkom vezom španjolskog s ostalim romanskim jezicima), izbjegavani su očigledni galicizmi, talijanizmi ili analoški latinizmi, što ne znači da se upravo romanskim gnijezdima ovog rječnika ne pokazuje i ne potkrepljuje srodnost i povezanost španjolskog s ostalim romanskim jezicima, a što unutar svih njih olakšava razumijevanje i prijenos informacija, te je na korist i strukovnom proučavatelju i praktičnom korisniku priručnika.

Zanimljive su i lingvistički moguće poveznice između našeg i španjolskog jezika u sastojcima arapske kulture, koji su ostavili znatna traga u španjolskom, kao i u jezicima balkanskih i naših naroda, što će se lako prepoznati i u prijevodima mnogih naših arabizama na španjolski u slučajevima gdje je i ciljni jezik zadržao riječi arapskog podrijetla ili pojmove iz islamskog kulturnog kruga.

Naravno, pri prijenosu naših jezičnih, književnih, kulturnih, geografskih te folklornih specifičnosti, prevoditelji su se morali češće poslužiti približnim zamjenama, ili što kraćim tumačenjima, kao npr. kod riječi s područja obrta, zoologije ili botanike, iako je u slučaju termina iz flore i faune ostajala i mogućnost prijevoda s pomoću latinskih i grčkih strukovnih naziva.

U **latinskom** dijelu rječnika težište je na fondu riječi iz klasičnoga (antičkoga) razdoblja latinskog jezika, ali smo ravnopravno uvrštavali i specifičnosti nastale u bogatom srednjovjekovnom i novovjekovnom latinskom idiomu. Posvuda smo nastojali uključiti i vokabular crkvenoga (kršćanskoga) latiniteta od antike do danas. Također je u ovom rječniku dužna pozornost – najveća do danas u ovolikoj mjeri – posvećena terminologiji (pravno-političkoj, gospodarskoj, filozofijskoj i dr.), koja je nastala ili je specifično upotrebljavana u hrvatskom latinitetu.

Nismo imali mogućnost označivati riječi po tim kronološkim kriterijima, ali su riječi klasičnih i poklasičnih (do 6. st. n. e.) perioda načelno navedene na prvom mjestu, osim kod nekih latinskih izraza iz srednjeg vijeka, koji su već davno postali internacionalizmi, i kod internacionalnih grecizama (staroga ili novijeg podrijetla).

Također nismo imali mogućnost označivati razlike prozne i pjesničke razine riječi i unutar njih stilsku višeslojnost.

Kad god za neke riječi i sintagme, izričaje i sl. nismo našli potvrde u nama pristupačnim rječnicima, časopisima i tekstovima, od starijih do najnovijih, te smo ih sami skovali ili ih u novom značenju upotrijebili, označili smo ih zvjezdicom *. Stručnu terminologiju, kad postoji na latinskom, preuzimali smo kako je predana (označavajući i u njoj dužine predzadnjih slogova i velika početna slova kod pridjeva od vlastitih imena).

U cijelom smo tekstu proveli i ujednačili pravopis prema kriterijima modernih rječnika i kritičkih izdanja klasičnog latiniteta, s tim da je u nas konsonantsko *u* uvijek *v*, vokalsko i konsonantsko *i* uvijek samo *i*. Pravopisne inačice većinom smo svodili na jedan, po općem ili našem mišljenju najčešći oblik, osim u rijetkih riječi koje smo smatrali posebno važnima u kulturnopovijesnom pogledu.

Što se kvantitete slogova i naglaske tiče, samo smo ponegdje distingvirali izričite homografe, kao *mālum:mālum, incidere:incidere*. Inače smo se morali ograničiti na dvoje: dužinom smo označili (dakle im je tu i naglasak) predzadnji slog u infinitivima glagola II. konjugacije i u svim grecizmima.

* * * * *

Za razliku od jednojezičnih i dvojezičnih školskih rječnika, OER ne donosi naglaske na riječima polaznog stupca, kao što nema ni inače korisnih obavijesti o dvostrukim množinskim oblicima ili glagolskim posebnostima. Slično načelo vrijedi i za strane jezike. Kao prvenstveno enciklopedijsko pomagalo, OER nastoji pružiti što veći broj obavijesti za što veći broj što različitijih natuknica – u oba smjera, i tome su radnom načelu podređena sva ostala. Stoga ovakav višejezični rječnik obično ne donosi ni za jedan uključeni jezik one informacije koje se inače mogu lako naći u svakom udžbeniku pojedinog jezika. Budući da se u korisnikâ OER-a pretpostavlja osnovno znanje o dotičnom stranom jeziku (ili jezicima), natuknice u njemu ne pružaju posebnije gramatičke ili izgovorne informacije, osim onih koje su nužne po samoj naravi leksikografske obradbe natuknica s polaznog na ostale jezike.

OER nije stručni rječnik ni jedne posebne struke, niti to može biti već zbog ograničena broja riječi u polaznom stupcu od sedamdesetak tisuća riječi, osobito danas kad pojedine znanosti i struke već prelaze i stotinjak tisuća termina i strukovnih izričaja. A posve je naravno da će biti više pojmova iz onih struka koje su uobičajenije u razgovornom književnom ili novinskom jeziku. Ali, unatoč načelnim i praktičnim ograničenjima, OER je prvi i najveći takav rječnik u nas.

Sa sustavno razvrstanim i raspoređenim temeljnim riječima, imenima, pojmovima, strukovnim izrazima i izričajima, OER je opsežan priručnik općeg i stručnog tipa. Kao knjiga široke primjene korisno je pomagalo ne samo našincima nego i tuđincima. Budući da su natuknice u OER-u popraćene i uobičajenim gramatičkim oznakama roda ili vrste i potrebnim naznakama primjene i polja značenja (od mitologije i mehanike do medicine i politike), uz obilnu frazeologiju na svakom uključenom jeziku, takvo je rječničko pomagalo nužno *enciklopedijsko* i pruža mnoštvo obavijesti i sinkronijskog i dijakronijskog značenja.

OER, dakle, donosi riječi i izričaje iz svakodnevnog govora, jezika književnosti, iz novinstva, s područja medijske kulture, te mnoštvo strukovnih naziva iz društvenih, prirodoslovnih i primijenjenih znanosti. Na taj način zahvaća u sve slojeve jezičnog sustava.

Zasnovan kao jezični priručnik široke primjene, OER bi trebao biti pouzdano pomagalo za različite oblike učenja jezika i prevodenja, u školstvu, znanosti, novinstvu, među najrazličitijim korisnicima višejezičnih informacija u tuzemstvu i inozemstvu.